

Gemeente Utrecht

Lucasbolwerk

LUC04: Archeologische begeleiding op het terrein
van de Stadsschouwburg van Utrecht
Basisrapportage Archeologie 137

Basisrapportage Archeologie 137

Lucasbolwerk

LUC04: Archeologische begeleiding op het terrein van de Stadsschouwburg van Utrecht

L. Dielemans

Erfgoed gemeente Utrecht
Korte Minrebroederstraat 2
3512 GG Utrecht

Maart 2017

Administratieve gegevens van het project

Projectcode en -naam:

LUC2014, Lucasbolwerk 2014

Locatie:

Utrecht, Lucasbolwerk, Stadsschouwburg

Onderzoeksmeldingsnummer:

62119

Landelijk centrumcoördinaat:

137181,456177

Opdrachtgever:

Utrechtse Vastgoed Organisatie gemeente Utrecht

Uitvoerder:

Erfgoed gemeente Utrecht

Minrebroederstraat 2

3512GG Utrecht

Dagelijkse leiding archeologische begeleiding:

L. Dielemans

Coördinator vanuit de gemeente:

H.L. Wynia

Uitvoering project:

Veldwerk: fase 1: juli 2014; fase 2: maart 2015

Uitwerking resultaten: november 2014

Beheer en plaats van documentatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Korte Minrebroederstraat 2

3512GG Utrecht

telefoon 030 286 0000

ISBN:

978-90-73448-99-5

Goedkeuring senior KNA-archeoloog:

H.L. Wynia

1 maart 2017

Afbeelding voorkant:

Gezicht op het Lucasbolwerk met het Suikerhuis vanuit het noorden in 1808 door A. Oberman. Het Utrechts Archief, inventarisnummer 30270.

Inhoudsopgave

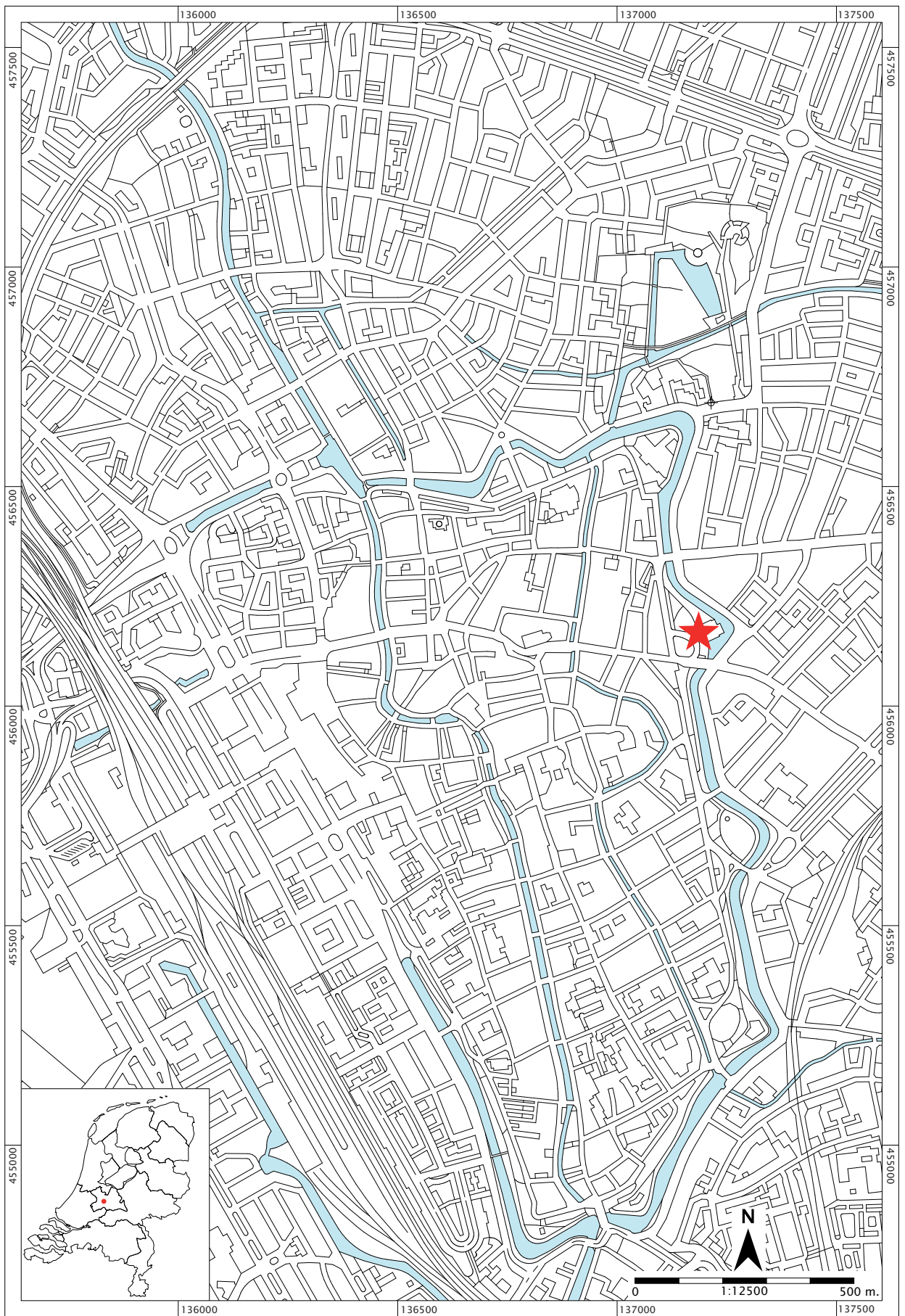
Samenvatting	5
<hr/>	
1 Inleiding	7
<hr/>	
1.1 Aanleiding voor het onderzoek	7
1.2 Landschappelijke en cultuurhistorische context	7
1.3 Archeologische verwachting	9
1.4 Onderzoeksvragen	9
2 Resultaten	11
<hr/>	
3 Conclusie	11
<hr/>	
Noten	12
<hr/>	
Literatuur	12
<hr/>	
Colofon	13
<hr/>	

Samenvatting

In juli 2014 zijn graafwerkzaamheden ten behoeve van een aanpassing aan de noordelijke aanbouw van de Stadsschouwburg te Utrecht archeologisch begeleid. Proefsleuvenonderzoeken in de directe omgeving hadden aangetoond dat er restanten van het zestiende-eeuwse Lucasbolwerk en het achttiende-eeuwse Suikerhuis verwacht konden worden.

Tijdens de begeleiding bleek dat de ondergrond van de onderzoekslocatie tot op de maximale diepte van de ontgraving verstoord was. Er zijn dan ook geen archeologische resten aangetroffen. Het kan echter niet worden uitgesloten dat op grotere diepte en/of op andere locaties rond de Stadsschouwburg toch nog archeologische waarden aanwezig zijn. Bij toekomstige werkzaamheden dient hiermee rekening te worden gehouden.

Afb. 1.1 De onderzoekslocatie op de topografische kaart.

1 Inleiding

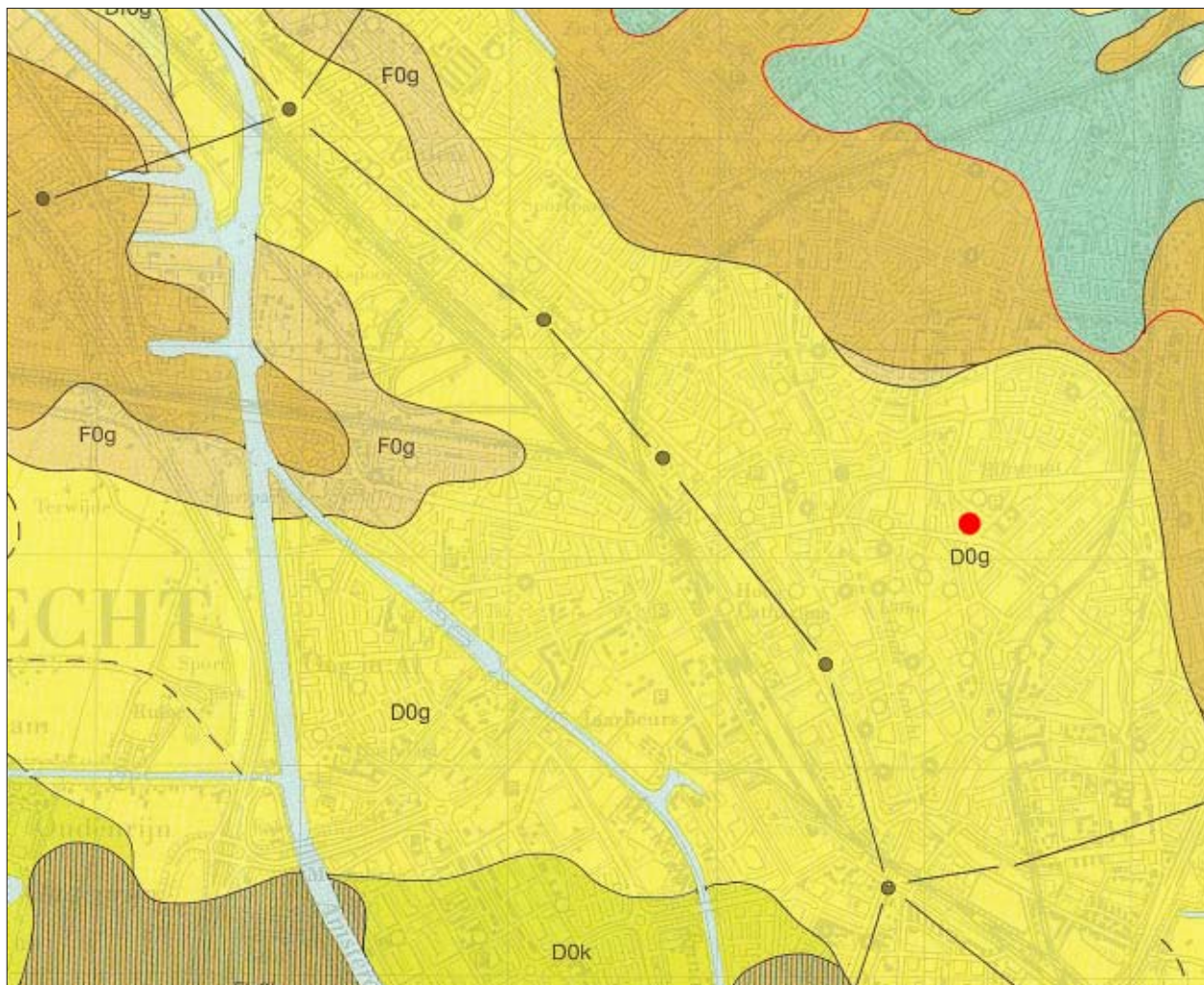
1.1 Aanleiding voor het onderzoek

In juli 2014 is door archeologen van Erfgoed, gemeente Utrecht een archeologische begeleiding uitgevoerd op het terrein van de Utrechtse Stadsschouwburg. Aanleiding voor de begeleiding was de voorgenomen verbouwing van de noordelijke aanbouw van de Stadsschouwburg. Hierbij werd de kruipruimte verdiept tot kelder. Ook werd een hellende toegang tot de toekomstige kelder gerealiseerd. Diverse proefsleuvenonderzoeken in de omgeving hebben aangetoond dat er op de locatie van de kelder en toegang archeologische resten verwacht konden worden vanaf de middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd. Deze resten zouden door de graafwerkzaamheden worden verstoord.

1.2 Landschappelijke en cultuurhistorische context

De onderzoekslocatie ligt in het uiterste oosten van de middeleeuwse stad, tussen de Nobelstraat en de Wittevrouwensingel, net ten oosten van de oorspronkelijke Stadsbuitengracht op de stroomrug van de Rijn. Na 1122 is de rivier hier grotendeels verland, op een deel van de Kromme Nieuwegracht na.¹ De Stadsbuitengracht werd na 1122 aangelegd, als onderdeel van de verdedigingswerken waar Utrecht met de verlening van het stadsrecht recht op had.²

De middeleeuwse verdedigingswerken zullen in eerste instantie hebben bestaan uit de Stadsbuitengracht en - mogelijk - een aarden wal aan de stadszijde. Of er meteen

Afb. 1.2 De onderzoekslocatie op de geomorfologische kaart.

ook een stadsmuur met poorten werd gebouwd, is niet duidelijk. De vroegste fase van de stadsmuur met torens was opgetrokken uit tufsteen en dateert daarmee van vóór het begin van de dertiende eeuw. Nadat aan het eind van de twaalfde eeuw het fabricageproces van baksteen herontdekt was, nam het gebruik van het dure turfsteen geleidelijk af. In de veertiende eeuw was de stadsverdediging dan ook voornamelijk uit baksteen opgetrokken. Het geheel bestond uit hoge muren, poorten, torens en wachthuisjes. De muur was aan de binnenzijde versterkt met zware steunberen die onderling door bogen verbonden waren.³

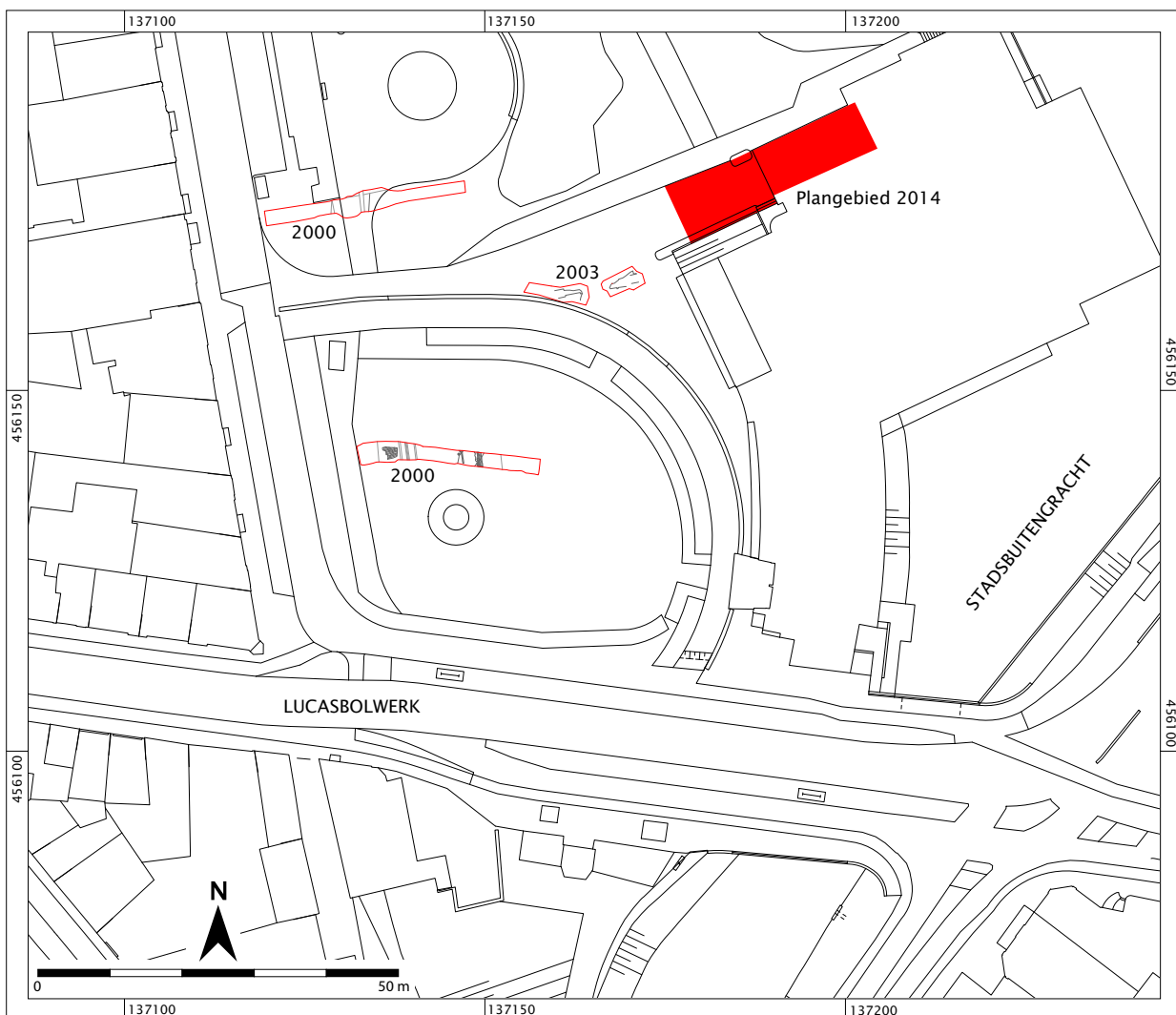
Ontwikkelingen in de oorlogsvoering in de vijftiende eeuw (niet alleen de introductie van kanonnen, maar ook het gebruik van ijzeren kogels) vroegen om verbeteringen. Na de machtsoverdracht aan Karel V in 1528 werd begonnen aan de versterking van de verdediging. Als eerste waren de stadsmuren aan de beurt. Voor een deel werden de muren en torens verlaagd en er werd een aarden wal aan

de oostkant van de stad tegen de stadsmuur opgeworpen. Na de bouw van de Vredenburg, werd aan noordzijde en noordoostzijde van de stad een nieuwe muur met rondelen gebouwd. Vervolgens werd de zuidkant van de stadsverdediging van drie bastions, respectievelijk de Zonnenburg, Manenburg en Sterrenburg, en de noordkant van de stad van één bastion, de Morgenster voorzien.⁴

Het Lucasbolwerk (1577-1579) is één van de vijf aarden bolwerken die in het laatste kwart van de zestiende eeuw aan de stadsverdediging werden toegevoegd. Tussen 1721 en 1722 werd op dit bolwerk het Suikerhuis gebouwd waarin een suikerraffinaderij gevestigd was. In 1844 werd in het Suikerhuis een tegelbakkerij gevestigd. Het huis werd gesloopt in 1867. Het oorspronkelijke bolwerk werd omgevormd tot park als onderdeel van het uit 1834 daterende Zocherplantsoen.⁵

Afb. 1.3 Het Lucasbolwerk met daarop geprojecteerd het Suikerhuis en de contouren van de huidige Stadsschouwburg. Het onderzoeksgebied is in rood aangegeven. (Tekening: A.F.E. Kipp, Erfgoed gemeente Utrecht.)

Afb. 1.4 De onderzoekslocatie ten opzichte van de proefsleuvenonderzoeken uit 2000 en 2003.

1.3 Archeologische verwachting

In de directe omgeving van de onderzoekslocatie is in het verleden een aantal archeologische proefsleuvenonderzoeken uitgevoerd.⁶ Deze brachten onder meer resten van het zestiende-eeuwse bolwerk en sporen van het achttiende-eeuwse Suikerhuis aan het licht. Op basis van de resultaten van deze onderzoeken konden archeologische resten binnen het plangebied worden verwacht. Deze zouden dateren vanaf de middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd.

1.4 Onderzoeksvragen

De vraagstelling van het onderzoek had twee doelstellingen; het verzamelen en documenteren van de aanwezige archeologische resten en het bepalen van hun belang voor onze kennis van de bewoningsgeschiedenis van de huidige gemeente Utrecht.

1. Hoe ziet de bodem in het plangebied eruit (geologisch, geomorfologisch, bodemkundig)?
2. Zijn in het plangebied archeologische structuren en/of sporen aanwezig, en zo ja, wat is hiervan de (diepte)ligging, omvang, aard, ouderdom, fasering, conservering en gaafheid?
3. Welke vondstcategorieën zijn aanwezig? Wat is de datering en conservering?
4. Wat is de fysieke en inhoudelijke kwaliteit van de aangetroffen archeologische resten?
5. Welke uitspraken kunnen op basis van de aangetroffen archeologische resten (sporen en vondsten) worden gedaan over de activiteiten die in het plangebied hebben plaatsgevonden en de ontwikkelingen daarin?
6. Is sprake van één of meer vindplaatsen? Zo ja, wat is hiervan de (diepte)ligging, omvang, aard, ouderdom, fasering, conservering en gaafheid?
7. Welke uitspraken kunnen op basis van de aangetroffen archeologische resten (sporen en vondsten) worden gedaan over de activiteiten die in het plangebied hebben plaatsgevonden en de ontwikkelingen daarin?

Afb. 2.1 De ontgraving van het talud in de eerste fase. De ondergrond bestaat voornamelijk uit verrommeld scherp zand met bouwpuin, mogelijk afkomstig uit de periode van de bouw van de Stadsschouwburg.

Afb. 2.2 De ontgraving van het kelderniveau in de tweede fase. Ook het diepste ontgravingsniveau bestaat nog uit opgebracht scherp zand.

2 Resultaten

De archeologische begeleiding bestond uit het meekijken met de graafwerkzaamheden en het verzamelen en documenteren van het aanwezige archeologische vondstmateriaal. Sporen moesten worden gedocumenteerd, gecoupeerd en afgewerkt. Muurresten dienden te worden vrijgelegd en gedocumenteerd, indien nodig onder begeleiding van een bouwhistoricus.

De graafwerkzaamheden bestonden uit twee fasen. Als eerste werd de helling richting de kelder ontgraven (zie afb. 2.1). Vervolgens werd de kruipruimte verdiept tot het gewenste keldervloerniveau. Tijdens het veldwerk bleek dat in verband met logistieke problemen de westelijke grens van het onderzoeksgebied een aantal meters naar het oosten was opgeschoven, waardoor het te onderzoeken oppervlak aanzienlijk kleiner werd. Verder bleek de ondergrond tot op het diepste niveau van de ontgraving verstoord te zijn (zie afb. 2.2). Er zijn geen archeologische waarden aangetroffen. De onderzoeksvragen kunnen dan ook niet beantwoord worden.

3 Conclusie

De archeologische begeleiding heeft duidelijk gemaakt dat de ondergrond tot enkele meters rond het gebouw van de Stadsschouwburg verstoord is. Mogelijk zijn de funderingen van het gebouw onder een talud ingegraven, waardoor een groter deel van de bodem geroerd is dan verwacht. Deze verstoring kan echter plaatselijk zijn, en het kan niet worden uitgesloten dat op een dieper niveau toch archeologische resten aanwezig zijn. Bij toekomstige werkzaamheden dient hiermee rekening te worden gehouden.

Noten

- 1 Van Vliet 2000, 80-81.
- 2 Van Vliet 2000, 77-81.
- 3 Klück *et al.* 2004, 11-14.
- 4 Van der Vlerk 1983; Klück *et al.* 2004,16-33.
- 5 Van der Mark 2002, 164-166.
- 6 Bakker 2004; Van der Mark 2003.

Literatuur

- Bakker, A.M. 2004. 'Utrecht – Lucasbolwerk'. In: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2002-2003*, 165-168.
- Hartog, C.M.W. den 2014. *Programma van Eisen. Lucasbolwerk 2014*. Intern document gemeente Utrecht.
- Klück, B., A. Hemmes & R. de Kam 2004. *Het Utrechtse antwoord. De bastions van Karel V*. Utrechtse stadsgeschiedenissen deel 2, Utrecht.
- Mark, R. van der 2002. 'Utrecht – Lucasbolwerk'. In: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2000-2001*, 164-167.
- Vlerk, L.C. van der 1983. *Utrecht ommuurd. De stedelijke verdedigingswerken van Utrecht*. Vianen.
- Vliet, K. van 2000. 'De stad van de burgers'. In: R.E. de Bruin *et al.* (red). *Een paradijs vol weelde; Geschiedenis van de stad Utrecht*, 73-111. Utrecht.

Colofon

Uitgave

Erfgoed gemeente Utrecht
Erfgoed © 2017

Redactie

H.L. Wynia

Eindredactie

R. de Kam

Vormgeving

E. van Wieren

Datum

Maart 2017

Meer informatie

Erfgoed gemeente Utrecht
Telefoon 030 286 0000
E-mail Erfgoedutrecht@utrecht.nl
www.utrecht.nl/erfgoed

